

докторка історичних наук,
професорка кафедри археології, давньої та середньовічної історії України,
Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки
(Луцьк, Україна), kaliszczuk.oksana@gmail.com

УКРАЇНСЬКО-ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД «ВІЙНИ У ВІЙНІ»: СПРОБА КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ

У пропонованому дослідженні здійснено базовий компаративний аналіз українсько-польського та литовсько-польського конфліктів часів Другої світової війни. Авторка намагалася простежити спільне та відмінне у причинах цих протистоянь, з'ясувати, що об'єднує та відрізняє їх перебіг, а також визначити особливості засання збройного протиборства між українцями та поляками, литовцями й поляками. Аналізуються історичний досвід взаємин, психоментальні особливості відносин між народами, окремі аспекти міжнаціональних конфліктів у роки війни. Показано, що в основі загострень між українцями, литовцями, поляками лежали подібні процеси. Розгляд українсько-польського та литовсько-польського конфліктів розпочато з XIX ст., від часу зародження «політично уявлених спільнот» – націй. Порівняльний метод дозволив підтвердити теоретичні висновки зарубіжних і вітчизняних фахівців. Водночас наслідки конфліктів першої половини XX ст. між українцями та поляками, литовцями й поляками ще потребують додаткового вивчення. Проблема подолання поширених у суспільній свідомості й закоріненних у колективній пам'яті народів стереотипів, котрі стосуються неоднозначної українсько-польської, литовсько-польської історичної спадщини, ще далека від свого остаточного вирішення. І поки залишатимуться спогади про трагічні сторінки минулого в українсько-польських відносинах, зберігатимуться й ці стереотипи. Запропоновані висновки можуть стати новим аргументом у «волинській дискусії».

Ключові слова: Литва, Польща, Україна, конфлікт, стереотипи, Друга світова війна, Волинь, вільнюське питання, компаративістика.

Однією з визначальних рис історії Центрально-Східної Європи стали «метастази війни»¹, тобто специфічний досвід двох світових воєн, позначений, з одного боку, радістю виникнення модерних національних держав, а з іншого – трагедією окупації (німецької, радянської) та Голокосту, що дозволило визначити ці терени як «криваві землі»².

Належить зазначити також, що Друга світова війна загострила етнічні відносини (які у Центрально-Східній Європі й так вирізнялися конфліктністю), адже до старих суперечок додалися нові проблеми. Очевидно, класичним прикладом тут є ставлення до євреїв (заради справедливості слід відзначити – не в останню чергу під впливом нацистської ідеології). Однак етнічні конфлікти у цьому регіоні мали також інші прояви. Після німецької

¹ Траба Р. «Другий бік пам'яті»: Історичні досвіди та їх пам'ятання в Центрально-Східній Європі // Україна модерна. – 2009. – №4 (15). – С.3–62.

² Див.: Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним / Пер. з англ. М.Климчука та П.Грицака. – К., 2011. – 447 с.

окупації тут розгорнувся не лише рух опору, але й розпочалася боротьба між народами під гаслами «очищення території» від «небажаних елементів». Війна у Центрально-Східній Європі точилася на двох рівнях: макроідеологічному (гітлерівський блок та антигітлерівська коаліція) й міжетнічному (між формальними співгромадянами, але різних національностей)³. У гострих формах її можна було спостерігати в Югославії (між сербами та хорватами), Литві (між литовцями й поляками), Західній Україні (між українцями та поляками).

Тож не менш виправданим, ніж сербсько-хорватські аналогії, добре відомі в історіографії, видається нав'язування українсько-польського протистояння до трагедії, яка розгорілася в роки Другої світової війни у відносинах між литовцями та поляками, хоч вона й мала порівняно менші розміри. Спільність багатовікової історії виступає лише додатковим аргументом для аналізу подій у трикутнику Україна – Польща – Литва. Тим паче, слід пам'ятати, що в модерній нараці всі «польські креси» (а це – території сучасних України, Білорусі, Литви, які свого часу входили до складу II Речіпосполитої) виступають як «втрачена Аркадія»⁴, простір польської «цивілізаційної місії», «мирного співіснування народів» під польською зверхністю, а згодом – терени «мартирологу поляків», яких «мордували» «невдячні» сусіди⁵.

Міжетнічне спілкування відбувається через застосування етнічних стереотипів. На думку етнологів, психологів, філософів А.Налчаджяна, «хоч якими були б рівень адекватності й походження стереотипів, вони мають стати предметом пильної уваги, оскільки впливають на міжетнічні відносини, етнополітику держав, на плин виникнення та розв'язання конфліктів»⁶. Якщо ж у певних народів сформувалися негативні стереотипи у взаємному сприйнятті, то вони тим паче можуть виступити чинником розгортання етнічного конфлікту. До того ж слід ураховувати, що стереотипи як такі зображають ситуацію у чорно-білих тонах. У нашому ж випадку, як зауважив К.Буховський, «роки Другої світової війни [...] стали *sui generis* апогеєм процесу укладання взаємних негативних образів»⁷. При цьому слід пам'ятати, що соціальні стереотипи, котрі рідко проявляють себе на поведінковому рівні за відсутності явної ворожості у відносинах між групами, в умовах напруженості або конфлікту стають визначальними⁸. Не випадково система рівноваг, яка за мирних умов виявилася ефективною для II Речіпосполитої, де мешкали поляки, литовці, українці, євреї тощо, перестала працювати в реаліях війни.

Польська класична література, від Г.Сенкевича й А.Міцкевича, сформувала в поляків образ «екзотичної Литви», де мешкали литовці-простаки:

³ *Laurinavičius C.* Druga wojna światowa a Europa Srodkowa // *Nasz Czas.* – 2005. – №13.

⁴ Див.: *Гудь Б.* Загибель Аркадії: Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів у XIX – першій половині XX ст. – Л., 2006. – 448 с.

⁵ *Balcer A.* Kresymentalizm // *Nowa Europa Wschodnia.* – 2017. – Maj – Sierpień. – S.23–29.

⁶ *Налчаджян А.А.* Этнопсихология. – 2-е изд. – Санкт-Петербург, 2004. – С.215.

⁷ *Buchowski K.* Litwomani i polonizatory: mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku. – Białystok, 2006. – S.5.

⁸ *Корнієнко О.М.* Етнічні стереотипи в міжетнічній комунікації // *Світогляд – філософія – релігія.* – Вип.9. – Суми, 2015. – С.59–69.

вони гірше одягалися, гірше воювали, однак любили свою «Батьківщину» – Польщу. У передвоєнні роки для поляків із Віленщини литовець був утіленням дикості та примітивізму, завжди асоціювався з селянством. «Поляк – це такий литовець, який ніколи у житті не пас гусей, а литовець – це такий поляк, котрий пас гусей, або ще пасе», – іронічно писав громадський діяч і публіцист І.Корвін-Мілевський⁹. У міжвоєнний період у взаєминах між народами Центрально-Східної Європи ці стереотипи усталювалися та почали домінувати у суспільствах. У карикатурах того часу на литовському гербі («Погоня») замість коня зображували символ упертості – віслюка. Для поляків литовці були незрозуміло затятими (адже вимагали повернення Вільна), дурними (оскільки замість «природного», на їхню думку, союзника – Польщі, трималися Німеччини й Росії) та жадібними. Загалом за часів II Речіпосполитої в польському суспільстві популярним став негативний образ литовців, що його можна окреслити як стереотип «злого карлика» (саме так писала про Литву в 1927 р. «Gazeta Warszawska»)¹⁰.

Аналогічною була ситуація й в українсько-польських відносинах – обидві сторони переобтяжували стереотипні образи. В українському народному уявленні поляк був матеріалізацією (втіленням) національного, релігійного, соціального гноблення. Унаслідок амбівалентного ставлення українців до поляків, останніх, з однієї сторони, надіялися негативними рисами – пихатість, хвалькуватість, зарозумілість, нахабство, неробство, але, з іншого боку, відзначали й позитиви – патріотизм, відвага, шляхетність, гонор¹¹. У польському варіанті стереотипу українець був свавільним розбишакою, ледарем, пияком та вбивцею. Від XIX ст. знаковим твором у сприйнятті поляками українців став історичний твір Г.Сенкевича «Вогнем і мечем»¹². У міжвоєнній Польщі щодо українців функціонували давні стереотипи «меншовартісної нації», «українця-різуна», які лише зміцніли після падіння польської державності в 1939 р., коли винуватцями цієї національної катастрофи часто-густо називали українців. Усе це стало сприятливим ґрунтом для вибуху взаємної ворожнечі в роки Другої світової війни, яка у Центрально-Східній Європі виявлялася по-різному: починаючи від конфліктів на побутовому рівні та вуличних бійок і до відкритого збройного протистояння.

Примітно, що в баченні польського суспільства формування української, литовської націй сприймалося як штучно інспірований ззовні процес. Поляки часто-густо вбачали тут «ворожі інтриги». Як влучно підмітив польський історик В.Менджецький, упродовж міжвоєнного двадцятиліття значна частина польської політичної сцени – від ендеків до правого крила санаційного табору – не вважала українців рівноправним народом, який має власну програму

⁹ Цит. за: *Kacewicz M. Dzicy Litwini i polscy imperialiści* [Електронний ресурс]: <http://www.newsweek.pl/swiat/dzicy-litwini-i-polscy-imperialisci,76125,1,1.html>

¹⁰ *Quis. Złośliwy karzeł* // *Gazeta Warszawska*. – 1927. – 8.X (№276). – С.3.

¹¹ Див.: *Антонюк Я.* Вплив «Волинської трагедії» на формування етнічних стереотипів українця та поляка // *Краєзнавство*. – 2013. – №3. – С.48.

¹² Див. оцінку цього твору: *Антонович В.* Польско-русские отношения XVII в. в современной польской призме (по поводу повести Г.Сенкевича «Огнем и мечом») // *Антонович В.* «Моя сповідь»: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К., 1995. – С.106–135.

державотворення¹³; поширеним було трактування українськості як німецької чи австрійської «інтриги», котра, урешті-решт, обернулася проти Австро-Угорщини¹⁴. Подібно виглядала ситуація в Литві. Литовський національний рух сприймався як заходи російського імперського уряду в рамках відомого постулату «розділай і володарюй»¹⁵. Не випадково у своєму дослідженні історії польсько-литовського конфлікту, написаному 1943 р. на прохання бюро пропаганди та інформації Віленського округу Армії крайової, професор К.Гурський визначав литовське національне відродження як «антипольську справу» росіян і німців¹⁶.

Тож, на думку Л.Зашкільняка, у двадцяте століття обидва народи – українці та поляки – увійшли вже з великим обсягом взаємних претензій і суперечностей¹⁷. Ба більше – Перша світова війна, міжвоєнний період виявили неминуче протистояння. У 1923 р. конференція послів (орган країн Антанти), затвердивши східні кордони Польщі, фактично запрограмувала майбутні конфлікти. Адже в кордонах польської держави опинилися як Віленський край, так і Волинь, Східна Галичина, Холмщина. Литва такого стану речей не прийняла та розірвала дипломатичні, економічні зв'язки з сусідкою (лише 1938 р. їх відновили, хоча захоплення Вільна/Вільнюса так і не визнали). В українсько-польському варіанті найяскравіше протистояння виявила війна за Галичину, Львів у 1918–1919 рр., що дозволила переможцеві включити Західну Волинь, Східну Галичину, Холмщину, Підляшшя до складу Польщі. В українській суспільній свідомості це означало не стільки територіальні втрати, скільки знищення самих підвалин державності. Досвід та уроки програної боротьби вказували українцям на Польщу як одну з головних перешкод на шляху реалізації прагнення до незалежності. Я.Куронь не випадково зазначав, що, обговорюючи причини протистояння, потрібно звернутися до підставового питання, яке важко пробивається до польської свідомості: у ХХ ст. Польща двічі не допустила незалежності України (у результаті перемоги в 1919 р. над УГА та внаслідок Ризького мирного договору 1921 р.)¹⁸. Обставини ж Другої світової війни 1939–1945 рр. не лише не сприяли залагодженню конфліктів та встановленню добросусідських відносин, а навпаки – до давніх кривд та образ додали нові.

Друга світова війна розділила мешканців Центрально-Східної Європи ще й за ставленням до завойовників, і це лише поглибило конфлікт. Для поляків

¹³ Аналогічно не сприймали українство як цілком органічне та самостійне явище й росіяни (див.: Шульгин В. Украинствующие и мы [Електронний ресурс]: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/shulg_ukr.php).

¹⁴ *Mędrzecki W.* Według sanacji Galicja i Wołyń miały być obszarem historycznego kompromisu [Електронний ресурс]: <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/982351,historia-wolyn-wywiad-widei.html>

¹⁵ *Łossowski P.* Litwini w oczach Polaków // *Dzieje Najnowsze*. – 1995. – №2. – S.107.

¹⁶ *Górski K.* Divide et impera. – Białystok, 1995. – 484 s.

¹⁷ *Зашкільняк Л.* Україна і Польща в ХХ ст.: від конфліктів до порозуміння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ ст. – Л., 2008. – С.9.

¹⁸ *Trudna droga do pojednania: Rozmowa Dialog-u z Jackiem Kuroniem na temat stosunków polsko-ukraińskich // Dialog: Deutsch-Polnisches Magazin / Magazyn Polsko-Niemiecki*. – 2003. – №64. – S.37.

події вересня 1939 р. означали падіння державності, національну трагедію. Досить часто її винуватцями називали українців¹⁹ чи литовців²⁰. Так, період із жовтня 1939 по червень 1940 рр. у польській історіографії нерідко характеризують як «литовську окупацію»²¹. Не випадково віленці – парадоксально – привітали з полегшенням чергову зміну влади та встановлення радянського ладу у червні 1940 р. При цьому польські дослідники підкреслюють, що радість була пов'язана не з поверненням комуністичних порядків, а зі зміною нестерпної для них ситуації (адже «совети» вгамували литовські «націоналістичні ексцеси»). Для литовців у 1940 р. їхня Батьківщина стала об'єктом радянської агресії й опинилася під ворожою окупацією, котра загрожувала навіть виживанню нації. Позиція поляків свідчила не лише про відсутність лояльності їх як громадян, а і про спільність польсько-радянських інтересів. Як ті, так й інші були зацікавлені у знищенні литовської держави та задля цього фактично пішли на співпрацю²². Вочевидь, це не могло не позначитися на литовсько-польських відносинах періоду нацистської окупації. Навіть у часи німецького та радянського загарбання головними кривдниками в польській історичній пам'яті залишалися українці або литовці²³. Цю тезу яскраво ілюструє констатація М.Ромера з періоду Другої світової війни:

«Литовці в польсько-віленських очах стали синонімом неприязні. Антилитовське налаштування віленських поляків настільки радикальне, що всі дії, спрямовані проти них, приписують литовцям. Німці ж провадять подвійну гру й одним говорять одне, а іншим – інше. [...] Німець зустрічається з поляками, неодноразово говорячи приемності та висловлюючись проти литовців, а коли поляки скаржаться на тиск і звинувачують литовців, то їм підтакує, що зміцнює переконаність у тому, що виконавцями всього злого є не стільки німці, налаштовані до поляків прихильно, скільки нелюди-литовці. І того вибити з голів поляків неможливо»²⁴.

Примітно, що коли йдеться навіть про депортації, частина авторів вважає за потрібне згадати про причетність до них української або литовської сторони. Так, Л.Куліньська стверджує про фактичну «інспірованість» радянських репресій українським «націоналістичним елементом»²⁵. У справі депортації поляків

¹⁹ *Siwicki M.* Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – Т.3. – Warszawa, 1994. – S.320.

²⁰ Litwa brała udział w rozbiórce Polski w 1939 r. [Електронний ресурс]: <https://www.wprost.pl/325217/Litwa-brala-udzial-w-rozbiórce-Polski-w-1939-r>

²¹ *Dynarowski D.* Oddziały zbrojne polskiego podziemia na Kresach Wschodnich w okresie okupacji (1939–1944) // *Per aspera ad astra: Materiały z XVI Ogólnopolskiego zjazdu historyków studentów.* – Т.ІХ: Historia drugiej wojny światowej. – Kraków, 2008. – S.20.

²² *Buchowski K.* Stosunki polsko-litewskie na Wileńszczyźnie (1939–1940) w świetle historiografii obu krajów // *Wyzwolenie czy okupacja? Stosunek społeczności zamieszkujących pogranicze polsko-litewsko-białoruskie do zmieniających się w XX wieku systemów państwowych / Red. M.Kietliński, W.Śleszyński.* – Białystok, 2006. – S.133–134.

²³ Див., напр.: *Boki J.* Kresy we krwi: 17 września – Szyderstwo historii [Електронний ресурс]: <http://kresywekrwi.neon24.pl/post/140566,17-wrzesnia-szyderstwo-historii>

²⁴ *Miknys R.* Michał Römer o stosunkach litewsko-polskich w latach 1939–1945 // *Biuletyn historii pogranicza.* – №6. – Białystok, 2005. – S.35–36.

²⁵ *Kulińska L.* Przebieg eksterminacji ludności polskiej Kresów Wschodnich w latach

за радянської окупації Литви окремі польські історики наголошують, що винна в них – «литовська безпека», котра надала відповідні списки²⁶. Так чи інакше, у польській суспільній свідомості до українців і литовців міцно прикріпився ярлик «колабораціоністів». Навіть у нещодавно виданій «Історії Литви» можна прочитати про неоднозначний характер проголошеної 1941 р. держави:

«Литва фактично стала на бік німців у війні з тоталітарним Радянським Союзом, віддаляючись тим самим від західних демократій; деякі повстанці, котрі боролися за незалежність, діяли всупереч етиці, повернувши зброю не лише проти реального ворога, ідентифікували ворога за національними, а не політичним критеріями»²⁷.

Представники інших національностей не поділяли песимізму поляків. Українці/білоруси (й не лише прокомуністично налаштовані) приєднання західноукраїнських/західнобілоруських земель до УРСР/БРСР сприйняли перш за все як реалізацію одвічних прагнень до об'єднання та як можливість розв'язати нагальні проблеми суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного життя. Українці, литовці на перших порах розраховували на підтримку Третього Райху у прагненні до розбудови власних національних держав. Відразу після початку німецько-радянської війни, 23 червня 1941 р., у Каунасі один із керівників Литовського фронту активістів Л.Прапуляніс виголосив відозву, що декларувала незалежність Литви. Прем'єр-міністром став К.Шкірпа. Аналогічні процеси, як відомо, відбувалися у цей час в Україні. 30 червня 1941 р. чільний діяч ОУН(б) Я.Стецько проголосив у Львові акт відновлення Української держави.

Примітно, що німецька влада перекреслила сподівання українців та литовців на відбудову власної державності, а проголошених керівників урядів К.Шкірпу та Я.Стецька заарештували. Виконувати обов'язки литовського прем'єра почав Ю.Амбразявічус. 5 серпня і його замінив колишній генерал національної армії П.Кубілюнас, котрого поляки вважають «колабораціоністом». Латвію, Литву (як окремих генеральний комісаріат), Естонію й Білорусію було включено до складу райхскомісаріату Остланд²⁸. Натомість територію України нова влада розподілила між дистриктом Галичина, райхскомісаріатом Україна, Трансністрією та зоною прифронтової адміністрації. Усі ці терени повністю контролювались окупаційними органами.

Народи на теренах, охоплених міжетнічними конфліктами, намагалися утримати або здобути домінуючі позиції щодо інших етнічних груп. Хоча під

czterdziestych XX w. // Zagłada Polaków na kresach II Rzeczypospolitej: stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939–1945: Materiały pomocnicze na nauczania historii Polski XX wieku / Pod red. E.Jusko. – Tarnów, 2008. – S.23.

²⁶ *Nikžentaitis A.* Litwa Wschodnia w kulturze pamięci i polityce pamięci Litwinów; problem stosunku historyka i twórcy pamięci // *Nasz Czas.* – 2004. – №18.

²⁷ *Rachuba A., Kiaupianė J., Kiaupa Z.* Historia Litwy: Dwugłos polsko-litewski. – Warszawa, 2008. – S.359.

²⁸ *Wolkonowski J.* Stosunki polsko-litewskie w czasie II wojny światowej // *Między Rusią a Polską: Litwa: Od Wielkiego Księstwa Litewskiego do Republiki Litewskiej* / Pod red. nauk. J.Grzybowski, J.Kozłowski. – Warszawa, 2014. – S.175–211.

час окупації ані литовці, ані українці, ані поляки не були господарями на своїй землі, проте вони в легальний і нелегальний спосіб домагалися впливу на Віленщині, у Західній Україні, Західній Білорусії. Саме тому слід погодитися з тими дослідниками, які вважають засадничим твердження про неунікненність українсько-польського, литовсько-польського конфліктів у роки Другої світової війни. Ці протистояння стали класичними прикладами територіальних суперечок, коли дві нації висували претензії на одні й ті самі терени, намагаючись включити їх у межі держав, що їх вони збиралися в найближчому майбутньому побудувати. Адже, за програмами польського національного руху, відроджена Польща не уявлялася без земель із переважанням непольського населення (Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя) – такого собі «цивілізаційного здобутку» поляків²⁹. Своєю чергою, українська незалежна держава мала включати всі етнічні терени (а, отже, ті самі Східну Галичину, Західну Волинь, Холмщину, Підляшшя). Наприкінці війни як литовці, так і поляки розраховували на позитивне вирішення «вільнюського питання» – кожен на свою користь. До того ж і в українському, і в литовському випадках суперечки мали вже свою історію впродовж ХХ ст. Ще в міжвоєнний час одним із наріжних каменів державної політики було вирішення саме проблеми Вільнюса як литовської столиці (Каунас розглядався лише тимчасовим варіантом). За влучним зауваженням Т.Венцлови, це місто для литовців – настільки ж символічне, як для євреїв – Єрусалим, воно було столицею Литви навіть у бездержавний період, і на це не можна не зважати³⁰. Поляки ж, своєю чергою, сприймали Вільню польським, як одне з міст, без котрих вони не уявляли власної самосвідомості. Яскраво уявилося цю ситуацію сприйняття тими й іншими захоплення Віленського краю в 1920 р. генералом Л.Желіговським – так званий «бунт Желіговського»³¹ – як польської окупації³² (відповідно й Польщі – як історичного ворога) та перехід регіону в 1939 р. під владу литовської держави – як «литовської окупації»³³ (нехай і не на офіційному рівні).

У свідомості українського та литовського політикуму існувало переконання, що післявоєнна доля народів і земель може вирішуватися подібно, як це відбувалося після Першої світової війни. Тому, до прикладу, для литовської сторони було важливим підтвердження визнання союзниками литовськості Віленщини. Не випадково в підпільній пресі 1943 р. час від часу з'являлися відповідні повідомлення³⁴. Польські еліти у воєнний період

²⁹ *Зашикільняк Л.О.* Українсько-польські стосунки ХХ ст. у суспільній свідомості українців і поляків // Вісник Львівського університету: Серія соціологічна. – Вип.2. – Л., 2008. – С.129.

³⁰ Для литовцев Вильнюс – то же самое, что для евреев Иерусалим [Електронний ресурс]: <https://inosmi.ru/baltic/20120424/191047495.html>

³¹ Інше означення цього збройного конфлікту навколо Віленщини, хоч і не часто використовуване, – польсько-литовська війна 1920 р. Це напрями відсилає нас до аналогічних територіальних суперечок щодо Галичини, які ввійшли в історію під назвою українсько-польської війни 1918–1919 рр.

³² Див.: *Biržiška M.* Vilniaus golgota. – Vilnius, 1992.

³³ Див.: *Wołkonowski J.* Litewska okupacja Wileńszczyzny: (27 października 1939 – 15 czerwca 1940 roku) – Sauguma w walce z polskim państwem podziemnym // *Mars.* – 1995. – Т.3. – С.51–74; *Korowajczyk W.* Litewska okupacja Wileńszczyzny // *Nasza Polska.* – 2013. – 20.XI (№47). – С.15.

³⁴ *Kozłowska J.* Spór o Wilno w litewskiej prasie konspiracyjnej w 1943 roku // *Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej.* – 2011. – Т.6. – С.3–13.

навіть не допускали можливості відродження національної державності без Вільна/Вільнюса та Львова³⁵.

В українському випадку в роки війни ми маємо справу з безпосереднім впливом на розвиток конфлікту зіткнення двох концепцій – польської *status quo ante bellum* та української спроби створення власної держави. Більшість дослідників констатують відсутність прагнення до порозуміння: фактично на одних і тих самих теренах поляки хотіли відродити свою незалежність, а українці – побудувати державність. При цьому жодна зі сторін не була налаштована на компроміс, а отже, слід говорити про неунікненність конфліктів у трикутнику Україна – Польща – Литва. Боротьба литовського, українського та польського підпілля в роки Другої світової війни стала лише наслідком спорів за території.

Загалом територіальні суперечки – характерна риса міжнаціональних чвар. До прикладу, у конфлікті між румунами й угорцями таким «яблуком розбрату» стала Трансильванія. Після Першої світової війни вона зберегла угорський характер, однак «елементи», які підтримували Румунію, домоглися входження цього краю до своєї держави за Тріанонським мирним договором 1920 р. У 1940 р. під тиском німців румуни передали регіон угорцям, хоча й донині там присутня угорська меншина³⁶.

Однією з істотних причин загострення польсько-литовських і польсько-українських відносин у роки Другої світової війни слід розглядати відмінності у сприйнятті пріоритетів. Поляки за ворога №1 уважали все ж таки німців, а литовці й українці – СРСР. Суспільства мали відмінний досвід окупації – для Польщі вона була німецькою, а для Литви та України це була радянська окупація з її масовими виселеннями та ув'язненнями. Як зазначав польський письменник і публіцист Ю.Мацкевич:

«По суті склалося так, що не якийсь один прошарок суспільства, а дослівно ціла Литва була ворогом більшовиків, страшною, мстивою ворожістю. Під час останньої війни у Центрально-Східній Європі відбувся цікавий історичний парадокс. Від Петсамо до Чорного моря все, що було з походження демократичним, а це селянські народи білоруси, українці та держави, які здобули собі незалежність “руками, чорними від плуга”, Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, визнали за ворога номер один – Радянський Союз. [...] лише “шляхетська” Польща та “капіталістична” Чехія за ворога номер один визнали Третій Райх, а з советами уклали перемир'я. Тож не є правдою те (що любить закидати Польщі радянська пропаганда), що вона вчинила антирадянський прорив антигітлерівської коаліції. Було якраз навпаки: Польща зробила прогалину у солідарному фронті, але Східної Європи, і – на користь советів»³⁷.

³⁵ *Kostro R.* Wilno – konflikt i pojednanie // *Nowa Europa Wschodnia*. – 2012. – №3/4. – S.96.

³⁶ *Калищук О.* Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурси. – Л., 2013. – С.154.

³⁷ *Mackiewicz J.* O pewnej, ostatniej próbie i o zastrzelonym Bujnickim // *Kultura*. – №11 (85). – Paryż, 1954.

Деякі теоретики стверджують про припустимість і бажаність втручання третьої сторони в деструктивні конфлікти. Однак на однозначно позитивний ефект розраховувати не доводиться – не випадково серед інших можливих наслідків зовнішнього втручання в етнічний конфлікт західні фахівці виділяють його загострення³⁸.

Ураховавши сукупність відносин між різними етнічними групами, взаємозалежність цих етнічних груп, а також конфлікти, що накопичилися впродовж багатьох років – іноземні загарбники (не лише Третій Райх) використали все задля того, щоб подолати опір руками місцевого ж населення. Розмірковуючи про польсько-литовські відносини публіцист В. Пенцяк не випадково висловив переконання про неминучість їх загострення після 1918 р., у тому числі й за умови належності Вільна/Вільнюса до Литви («[...] навіть якби Польща та Литва якимось дивом порозумілися й уклали союз, це не багато змінило б – у 1939 р. долю Центральної Європи вирішували домовленості Берліна та Москви, а цим двом силам не зміг би протистояти жоден польсько-балтійський союз»)³⁹.

Знаючи про непрості відносини між українцями й поляками, литовцями та поляками німецька окупаційна влада використовувала для досягнення своїх завдань різноманітні провокації. Прикладом може слугувати наказ військового коменданта Вільнюса В. фон Дітфурта (липень 1941 р.), що звільняв мешканців міста від вивчення нерідної мови (щоправда рекомендувавши студіювання німецької) – дослідники трактують його як виразно антилитовський⁴⁰. Окрім іншого, поширювалися різноманітні чутки, зокрема про помсту одних іншим. Так, литовська підпільна преса інформувала: «Останнім часом німці розстріляли 10 поляків із Вільнюського краю та близько 100 вивезли до концентраційного табору, твердячи, що це вчинено у відповідь на вбивство функціонера литовської кримінальної поліції Маріанаса Падаба, хоч останній був очільником німецького гестапо»⁴¹. Для поляків співпраця литовців із німцями від 1941 р. виявилася важливою справою. На рівні поліцейських служб, охоронних батальйонів, військових об'єктів виглядало, що вояками були литовці, а не німці. Бійці Армії крайової, готуючи операцію «Остра брама», боролися з литовськими допоміжними підрозділами в німецькому війську.

Ще одним прикладом зусиль німців налаштувати одні народи проти інших була їхня тактика під час виселенських операцій. Так, рішення про депортацію поляків зі Східної Литви своїми підписами повинні були затвердити литовські службовці, а втілити у життя – литовські поліцейські⁴². Так само українсько-польські відносини на Південно-Східній Люблінщині надовго загострила німецька виселенська акція (листопад 1942 – серпень 1943 рр.) на

³⁸ Макаренко Е.М. Особливості управління етнічними конфліктами в сучасному світі // Державне управління: теорія та практика. – 2011. – №1.

³⁹ Pięciak W. Tajna wojna // Tygodnik Powszechny. – 2012. – 11 maja (№20). – S.14–15.

⁴⁰ Bubnys A. Stosunki międzyetniczne na Wileńszczyźnie w latach okupacji nazistowskiej (1941–1944) // Studia Podlaskie. – Т.ХVІІ. – Białystok, 2007–2008. – S.137.

⁴¹ Lietuva. – 1943. – 15.X.

⁴² Станкерас П. Литовские полицейские батальоны: 1941–1945 годы. – Москва, 2009. – С.125.

Замойщині. «Німецька провокація», як влучно окреслив ці події польський історик А.Сова, була успішною⁴³.

Національні партизанські формування – Українська повстанська армія, Литовська армія свободи та польська Армія крайова – у часи Другої світової війни створювалися паралельно. Литовсько-польський і українсько-польський антагонізми поступово набували форм збройного конфлікту (сюди належать події на Волині, Східній Галичині, Холмщині, Підляшші – протистояння між УПА та АК). Примітно, що як литовські, так й українські автори вказують на факти підтримки (зокрема зброєю) німецькою адміністрацією польських формувань. Так, керівник вільнюського округу литовської поліції А.Лілейкіс свідчив про наявність фотодоказів на підтвердження фактів озброєння загонів АК німецькою стороною. Перемовин німців із керівництвом польських підрозділів зафіксовано й у радянських джерелах. Ідеться, зокрема, про бригаду З.Шендзеляжа («Лупашка») та групу «Шанець»⁴⁴. Подібні ж факти отримання поляками від німців зброї (в різний спосіб) спостерігаємо й на теренах України. Один із прикладів описано керівником найбільшої бази самооборони на Волині у Пшебражі/Перебрідді Г.Цибульським⁴⁵. Про аналогічні випадки пише у своїх спогадах «Дівчата плачуть даремно» Є.Ловель:

«8 грудня 1943 року польський партизанський відділ під командою поручника Нуркевича отримав від німців 10 000 штук амуніції, 350 ракет, 500 ручних гранат, 280 мінометних гранат, 820 гарматних пострілів, 4 важких кулемети, 193 гвинтівки, харчів. [...] А у квітні – травні 1944 року той самий відділ отримав 11 000 штук амуніції, 181 звичайний карабін, 522 гранатомети, 7 ручних кулеметів тощо»⁴⁶.

Литовці, українці розглядали польські сили (зокрема АК), що діяли на теренах Віленщини, Західної України як потенційних окупантів і, відповідно, вели з ними боротьбу. Навіть серед литовського антинацистського підпілля були переконання, що таких «образ», як від поляків, Литва не зазнала ані від німців, ані від росіян⁴⁷. Поляки ж, своєю чергою, не змогли подарувати литовцям та українцям їхніх дій після осені 1939 р., що їх вони сприйняли як «колабораціонізм» і «зраду». Тож підпільні збройні сили, які воювали на спірних теренах, представляли кожна національні інтереси, що унеможливило досягнення порозуміння⁴⁸.

⁴³ Sowa A.L. Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947: zarys problematyki. – Kraków, 1998. – S.155–157.

⁴⁴ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. – Т.V. – Кн.2: Границы СССР восстановлены (1 июля –31 декабря 1944 г.). – Москва, 2007. – С.38.

⁴⁵ Cybulski H. Krwawy Wołyń'43: niepokonana polska twierdza. – Warszawa, 2016. – 379 s.

⁴⁶ Lovell J. Dziewczeta płaczą nadaremnie. – Kraków, 1962. – 273 s.

⁴⁷ Петровская О.В. Наследство Второй мировой войны в формировании взаимных предубеждений поляков и литовцев // Прибалтийские исследования в России: Мат. междунар. науч. конф. – Калининград, 2016. – С.213–220.

⁴⁸ Jundo-Kaliszewska B. Etnolingwistyczna istota nacjonalizmu litewskiego i antypolonizm Litwinów na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. // Acta Universitatis Lodzensis: Folia historica. – 2013. – T.91. – S.229.

Німці організували та озброїли численні національні поліцейські й військові підрозділи, серед яких різноманітні «легіони», ваффен-СС (у тому числі дивізія «Галичина») і т. ін. У 1944 р. з німецької ініціативи постало литовське добровольче формування під орудою генерала П.Плехавічюса, одним із завдань якого була боротьба з польськими та радянськими партизанами. Використовуючи литовську поліцію для боротьби з польським підпіллям, німці дедалі ускладнювали литовсько-польські відносини. З іншого боку, на думку істориків, підрозділи литовської поліції було створено не за наказом німців, а з ініціативи самих литовців – для боротьби з комунізмом, зі сподіваннями, що за допомогою німців вдасться відновити незалежність Литви⁴⁹. Аналогічно дослідники українсько-польського протиборства в роки Другої світової війни стверджують про вплив на його перебіг української допоміжної та польської «гранатової поліції».

Найбільш контроверсійним питанням в історії міжнаціональних відносин у роки Другої світової війни стала причетність структур національного підпілля до знищення мирних мешканців. Символом литовсько-польського конфлікту стало вбивство литовською поліцією поляків у селі Ілітішкес та литовців – вояками Армії крайової⁵⁰ в Дубинках⁵¹. Гарячі дискусії⁵² викликає причетність до цих подій загону З.Шендзеляжа («Лупашка»), котрого одні оцінюють як «чи не найкращого коменданта повоєнної партизанки»⁵³, інші – як людину «з кров'ю на руках»⁵⁴. Постать цього діяча по-різному трактується не лише в литовсько-польському, а й у внутрішньопольському дискурсі⁵⁵. Учасник операції «Остра брама», згодом командир загону

⁴⁹ *Stankeras P. Policija litewska i sprawy polskie na ziemiach litewskich w latach 1939–1944 // Europa Orientalis: Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich.* – 2010. – №2. – S.234.

⁵⁰ Я.Відацький стверджував, що наскільки поляки ідеалізують Армію крайову, настільки литовці, навпаки, ставляться до неї приблизно так само, як польське суспільство – до Української повстанської армії (див.: *Widacki J. Litwa nam, my Litwie // Gazeta Wyborcza.* – 2004. – 22.VI. – S.10; *Відацький Я.* Польське високомерне і литовське фобіи // *Новая Польша.* – 2011. – №9).

⁵¹ *Rokicki P. Gliniczki i Dubinki: zbrodnie wojenne na Wileńszczyźnie w połowie 1944 roku i ich konsekwencje we współczesnych relacjach polsko-litewskich.* – Warszawa, 2015. – 383 s.

⁵² Між литовською та польською історіографіями точаться суперечки щодо кількості жертв цих нападів. Згідно зі твердженнями польських авторів, у с. Ілітішкес (пол. Іліціншікі) винищено 38–39 осіб, натомість литовські обстоюють цифри від 26 до 39 (див.: *Zizas R. Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945) // Karo archyvas.* – T.19. – Vilnius, 2004. – P.250; *Bubnys A. Stosunki litewsko-polskie podczas II wojny światowej // Tematy polsko-litewskie: Historia, literatura, edukacja / Pod. red. R.Traby.* – Olsztyn, 1999. – S.131; *Bubnys A. Pasiaprašini mo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: lenkų pogrindis 1939–1945 m.* – Vilnius, 2015. – P.198). Так само в літературі можна зустріти різну кількість жертв «акції» в Дубинках. У працях польських істориків найчастіше називають 27 осіб, тоді як у литовських – близько 100 (див.: *Zizas R. Armijos krajovos viekla Lietuvoje 1942–1944 metais, Armija krajova Lietuvoje.* – Vilnius, 1995. – P.33; *Bubnys A. Stosunki litewsko-polskie podczas II wojny światowej.* – S.131). Подібні суперечки та міфологізацію масштабів конфлікту спостерігаємо й в українсько-польському випадку.

⁵³ *Motyka G. Gdzie «Lupaszka», gdzie «Bury» // Nowa Europa Wschodnia.* – 2016. – №3/4. – S.148.

⁵⁴ *Skura P. Z krwią na rękach: odpowiadamy «Naszemu Dziennikowi» // Trybuna.* – 2006. – 1.III (№51). – S.3.

⁵⁵ Див., напр.: *Czuchnowski W., Radczenko A. Litewska zbrodnia majowa «Lupaszki» // Gazeta Wyborcza.* – 2016. – 10.V (№108). – S.6; *Dybiec P., Wasilewski K. Krew na rękach «Wykłetych» // Przegląd.* – 2016. – 29.II – 6.III (№9). – S.12–16; *Smoleński P. Wojna majora «Lupaszki»: historia wojenna // Ale Historia.* – 2013. – 2.IX (№35). – S.12–13; *Wasilewski K. Zbrodnie bohaterów IPN // Przegląd.* – 2018. – 26.II – 4.III (№9). – S.12–16; *Wroński P. Historia zamieniana w mit: czy «Lupaszka» to dziś wzór dla młodych // Gazeta Wyborcza.* – 2016. – 27.IV (№98). – S.12.

особливих операцій Національного військового союзу Р.Райс («Бурий») відзначився ліквідацією десятків білоруських селян на Підляшші, в околицях м. Більськ-Підляський. Також можна назвати М.Паздерського («Сірого»), котрий брав участь у нападі Національних збройних сил на українське село Верховини 6 червня 1945 р. – тоді загинули бл. 240 осіб; Ю.Задзерського («Волиняка»), чий підрозділ у ніч на 18 квітня 1945 р. знищив українське село Пискоровичі; Ю.Бісса («Вацлава»), який командував загonom Армії крайової під час спалення українського села Павлокоми 3 березня 1945 р. За вбивства євреїв і словаків на Підгаллі відповідальний інший відомий партизанський провідник – Ю.Курась («Вогонь»). Ці події аж ніяк не вписуються в однозначно позитивний образ боротьби з «червоним або коричневим злом». Це суперечить спробі частини суспільств (українського, литовського, польського) зобразити минуле у винятково чорно-білих тонах.

У цієї проблеми є декілька вимірів, незалежно від того, ідеться про литовсько-польський чи про українсько-польський контекст. Перший стосується питання: наскільки відповідальність окремих представників і груп можна перекидати на весь рух спротиву або на його керівництво? Адже й «повстанців» в Україні, і «лісових братів» у Литві, і «проклятих солдатів» у Польщі шанують саме як борців за незалежність своїх націй і держав. Відповідно, будь-які спроби звинуватити їх у воєнних злочинах сприймають дуже болісно. За словами колишнього президента України Л.Кравчука: «Ми можемо розглядати події як боротьбу проти окупації. Якщо ж ми не будемо на цьому акцентувати увагу і скажемо, що це була тільки воля якоїсь, скажімо так, екстремістської частини народу, тим часом хочемо ми цього чи ні, але засудимо національно-визвольний рух як такий»⁵⁶. Інший аспект стосується навіть не стільки вироблення єдиної оцінки подій або постатей, скільки неприпустимості застосування «подвійних стандартів». Дуже промовиста реакція польської сторони на кроки України та Литви зі вшанування керівників національно-визвольних рухів. Так, бурхливу реакцію викликало посмертне відзначення державною нагородою в 2004 р. генерала П.Плехавічюса⁵⁷. Ще гостріше відреагували в Польщі на аналогічні дії щодо С.Бандери та Р.Шухевича. Водночас неодноразово згадуваного вище З.Шендзеляжа («Лушашка») в 1993 р. було реабілітовано, у 2007 р. «за видатні заслуги для незалежності Польської Республіки» президентським указом відзначено хрестом ордена Відродження Польщі, а в 2016 р. за участі керівництва держави перепоховано у Варшаві⁵⁸. У такому випадку, навряд чи виправдане категоричне неприйняття польською стороною вшанування в Україні того ж Д.Клячківського («Кліма Савура»).

У контексті волинських подій деякі історики звертають також увагу на роль в ескалації конфлікту факту переходу української поліції, яка брала

⁵⁶ Див.: Волинь 1943/1944: невідома трагедія: Національна гідність – це правда для себе і для своїх нащадків // День. – 2003. – 7 травня. – С.4–5; 16 травня. – С.4–5.

⁵⁷ Сафроновас В. О тенденциях политики воспоминания в современной Литве // Ab Imperio. – 2009. – №3. – С.449.

⁵⁸ Nasz Dziennik. – 2016. – 26.IV (№97).

участь у Голокості, на бік Української повстанської армії навесні 1943 р. Таку ідею зустрічаємо ще рапорті польського підпілля, датованому 27 липня 1943 р., де стверджувалося: «мордування» євреїв і заволодіння їхнім майном стали причиною того, що потім узялися за погром поляків, адже «вільні та привчені до цієї роботи руки не хотіли бути бездіяльними, а домагалися подальшої роботи», причому особливо зверталася увага на «вроджену жагу українців до грабунку»⁵⁹. У 1990-х рр. А.Перетяткович стверджував, що, беручи активну участь у ліквідації євреїв, українські поліцейські переконалися в можливості практично безкарно знищувати людей (як окремих осіб, так і цілі групи). На його думку, вишколені у вбивствах євреїв поліцаї-українці з середини 1942 р., після завершення «акції», почали шукати нових жертв і ними, природно, стали поляки⁶⁰.

На ролі української поліції наголошує найбільш знайий дослідник проблеми поза теренами України та Польщі – Т.Снайдер. Американський фахівець зазначає, що етнічні чистки поляків, на його думку, здійснювали молоді люди, які впродовж 1942 р. були залучені до винищення єврейського населення й переконалися таким чином у можливості фізично «вирішити» національне питання⁶¹.

Пов'язують антиєврейські та антипольські акції й при характеристиці литовсько-польських взаємин. Так, ще автори звіту делегатури польського уряду від 11 травні 1942 р. стверджували: «Литовці обманулись у своїх сподіваннях на німців і ще більше прагнуть помсти над переможеними поляками. Постійно погрожують, що після знищення євреїв надійде черга поляків»⁶². Примітна, у сенсі функціонування ідеї пов'язування долі євреїв і поляків Вільнюса в роки Другої світової війни, теза С.Левандовської, котра стверджує, що «загибель гетто 1943 р. дозволяла передбачити подібну долю поляків за різкої зміни ситуації»⁶³. Польські історики використовують щонайменшу можливість, аби згадати участь литовців у винищенні євреїв у Понарах⁶⁴, таким чином формуючи образ їх не лише як убивць поляків, але й затятих антисемітів. Натомість литовська сторона, приймаючи частково відповідальність, усе ж указує на нацистську окупаційну владу як на основного

⁵⁹ *Bonusiak W.* Małopolska Wschodnia pod rządami Trzeciej Rzeszy. – Rzeszów, 1990. – S.217–218.

⁶⁰ *Peretiatkovicz A.* Polska samoobrona w okolicach Łucka. – Katowice, 1995. – S.16, 42.

⁶¹ *Снайдер Т.* Перетворення націй: Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999. – К., 2012. – С.194–198.

⁶² Цит. за: *Яковлева Е.В.* Польша против СССР: 1939–1945. – Москва, 2007. – С.183.

⁶³ *Lewandowska S.* Wilno wobec wojny 1939–1945 r. – przedmiot i podmiot polityki // *Nasz Czas.* – 2006. – №10 (685).

⁶⁴ *Dębiński J.* Ludobójstwo w litewskich Ponarach // *Niedziela.* – 2004. – №34. – S.18; *Janiszakówna-Szykshian D.* Wilno – krew i łzy: Ponary. – Szczecin, 2016. – 159 s.; *Janusiak J.* Ludobójstwo w Ponarach: obraz zbrodni w świetle relacji Kazimierza Sakowicza i Heleny Pasierbskich. Cz.1 // *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie.* – 2016. – №23. – S.355–375; *Gross N.* Ponary // *Lithuania.* – 2003. – №1. – S.76–84; *Korowajczyk W.* Ponary – wileńska Golgota // *Arcana.* – 2000. – №6. – S.160–161; *Pasierbska H.* Ponary i inne miejsca męczeństwa Polaków z Wileńszczyzny w latach 1941–1944. – Łowicz, 2005. – 390 s.; *Sakowicz K.* Ponary diary 1941–1943: a bystander's account of a mass murder. – Yale University Press, 2005. – 156 p.; *Idem.* Zbrodnie w Ponarach // *Głos.* – 2002. – №20. – P.16; *Tomkiewicz M.* Zbrodnia w Ponarach 1941–1944. – Warszawa, 2008. – 443 s.

призвідника Голокосту, застосовуючи подібну аргументацію, що й польська, котра заявляє, що «це німці готували людям таку долю»⁶⁵.

Схожі ідеї трапляються в одному з рапортів польського підпілля, датованому 27 липня 1943 р. (див. вище), який стосується вже українсько-польського конфлікту. Водночас слід зауважити, що така пильна увага до єврейського питання – не давня історична, а радше модерна традиція, що набула поширення після Другої світової війни.

Не менш примітним слід уважати згасання литовсько-польського та українсько-польського конфліктів із приходом радянської влади. Нова ситуація створила умови для співпраці українців, литовців і поляків⁶⁶. У литовсько-польському випадку її початком вважають зустріч, яка відбулася 16 березня 1945 р. в околицях містечка Валькінінкай (пол. Олькенікі), під час якої було досягнуто домовленості між керівництвом литовського й польського підпілля щодо спільної боротьби з радянськими окупантами⁶⁷. Факт зміни у взаєминах підтверджував і рапорт коменданта Віленського округу АК підполковника А.Олехновича («Погорецького»), який стверджував: «На теренах Литви від року існує партизанський рух. Ставлення литовських партизанів до польських загонів цілком прихильне, було декілька випадків співпраці у складних для однієї чи іншої сторони ситуаціях»⁶⁸. Як приклад можна навести допомогу литовцям у бою з підрозділом НКВС під с. Мішуни, яку надав відділ Армії крайової під командуванням підпоручника В.Фрасуценка («Філяра») ⁶⁹.

Аналогічним був розвиток подій і в українсько-польському випадку. Перед загрозою спільного ворога українці та поляки об'єдналися. Необхідність перемир'я диктували нові обставини. Місцеві командири УПА й АК почали укладати угоди. Першою з відомих стала домовленість, досягнута у с. Седліска під Диновим 29 квітня 1945 р. між посланцями капітана Д.Сотировича («Драже») підпоручником Ю.Шайдою («Балбесом»), взводним підхорунжим Т.Германом («Піратом») та, з українського боку, керівником 4-го району I округу ОУН М.Джуманом («Борисом»). Найвідоміший приклад спільних дій – акція, здійснена з 27 на 28 травня 1946 р. у Грубешові. Утім співробітництво, започатковане в тому бою, продовження не мало.

Може видатися, що епізодична співпраця у Вільнюському краї чи на Грубешівщині не була суттєвим чинником литовсько-польських, українсько-польських взаємин. Однак, дивлячись глибше на антитоталітарні рухи у Прибалтиці («лісові брати»), Україні («повстанці») чи соціалістичній

⁶⁵ Див.: Biuletyn IPN. – 2018. – №1/2.

⁶⁶ *Bubnys A.* Vilnius AK kontaktai su vokiečiais 1943–1944 m. // *Armija Krajova Lietuvoje. – Vilnius; Kaunas, 1999. – P.118–126; Idem.* Nie byliśmy sojusznikami – dlaczego? Stosunki polsko-litewskie na Wileńszczyźnie w latach 1939–1944 // *Lithuania. – 1991. – №1.*

⁶⁷ *Karbowiak A.* Konflikt polsko-litewski na Wileńszczyźnie w latach 1941–1944 // *Glaukopis. – 2007–2008. – №9/10. – S.250.*

⁶⁸ *Wolkonowski J.* ZWZ–AK a problem mniejszości etnicznych na Wileńszczyźnie // *Opór wobec systemów totalitarnych na Wileńszczyźnie w okresie II wojny światowej. – Gdańsk, 2003. – S.59.*

⁶⁹ *Ibid.*

Польщі («прокляті солдати»), можна зауважити спільні цілі та прагнення – боротьба проти режиму і сподівання на початок третьої світової війни, яка змінила б долю цих земель. Тенденції і в Литві, і в Україні, і в Польщі дозволяють стверджувати, що саме ідея антикомуністичного підпілля може об'єднати та звільнити від взаємних образ. Серед литовських істориків, військовиків можна досить часто зустріти переконання, що пам'ять про спільну боротьбу проти радянської окупації польського й литовського підпілля після 1944 р. може слугувати покращенню польсько-литовських відносин⁷⁰. Ідентичні твердження лунають і в українсько-польському дискурсі, причому як з українського («якщо наші попередники, які стріляли один в одного, зуміли переступити через своє важке минуле заради майбутнього, зуміли стати колишніми ворогами, ми тим паче зобов'язані зробити це»⁷¹), так і з польського («не бачив би в діяльності польського незалежницького підпілля перешкоди в польсько-білоруських або польсько-українських відносинах; ба більше, видається, що можна це питання потрактувати в категоріях спільного досвіду боротьби з радянським пануванням. Не лише Польщі кінець Другої світової війни не приніс незалежності. Досвід протиборства з советами мають також литовці чи українці»)⁷² боків. Урешті-решт, саме Й.Сталін виявився переможцем і в литовсько-польському, і в українсько-польському конфліктах, адже терени, охоплені міжетнічною боротьбою, опинилися у складі СРСР.

Конфлікти часів війни належать до тих моментів минулого, які великою мірою визначають історичну свідомість сучасних українців, литовців, поляків. І це попри те, що комуністичний режим не толерував пам'яті про ті події. Інформація про те, що відбувалося на Волині, Східній Галичині, Віленщині почала поширюватися й обговорюватися лише після розпаду СРСР. Оскільки події минулого донині викликають гострі суперечки, але ніколи не порівнювалися, видається, що наша спроба дозволить повному подивитися на міжнаціональні конфлікти періоду Другої світової війни.

REFERENCES

1. Antoniuk, J. (2013). Wpływ «Volyns'koi tragedii» na formowanie etnicznych stereotypów ukraińców i Polaków. *Kraieznauство*, 3, 46–54 [in Ukrainian].
2. Antonovych, V. (1995). Polsko-russkije otnosheniya XVII v. v sovremennoj pol'skoy prizme (po povodu povesti H.Sienkiewicza «Ogniem i mieczom»). In: Antonovych, V. *Moja spovid'*. Kyiv [in Russian].
3. Balcer, A. (2017). Kresentymentalizm. *Nowa Europa Wschodnia*, 23–29 [in Polish].
4. Biržiška, M. (2009). *Vilniaus golgota*. Vilnius, 1992 [in Lithuanian].
5. Boki, J. (n.d.). Kresy we krwi. 17 września – Szyderstwo historii Retrieved from <http://kresywekwi.neon24.pl/post/140566,17-wrzesnia-szyderstwo-historii> [in Polish].

⁷⁰ Zwycięży zdrowy rozsądek: rozmowa z Linasem Linkevičiusem // *Nowa Europa Wschodnia*. – 2017. – №3/4. – S.133–135.

⁷¹ *В'ятрович В.* Історія з грифом «секретно». – Л., 2011. – С.128.

⁷² *Mierza J. O „bandytach” raz jeszcze* // *Nowa Europa Wschodnia*. – 2016. – №3/4. – S.153.

6. Bonusiak, W. (1990) Małopolska Wschodnia pod rządami Trzeciej Rzeszy. Rzeszów [in Polish].
7. Bubnys, A. (1999). Stosunki litewsko-polskie podczas II wojny światowej. In: R.Traby (ed.), Tematy polsko-litewskie. Historia, literatura, edukacja (s.118–134). Olsztyn [in Polish].
8. Bubnys, A. (2015). Pasipriešini mo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: lenkų pogrindis 1939–1945 m. Vilnius [in Lithuanian].
9. Bubnys, A. (1991). Nie byliśmy sojusznikami – dlaczego? Stosunki polsko-litewskie na Wileńszczyźnie w latach 1939–1944. *Lithuania*, 1 [in Polish].
10. Bubnys, A. (1999). Vilnius AK kontaktai su vokiečiais 1943–1944 m. In: *Armija Krajoja Lietuvoje* (pp.118–126). Vilnius; Kaunas [in Lithuanian].
11. Bubnys, A. (2007–2008). Stosunki międzyetniczne na Wileńszczyźnie w latach okupacji nazistowskiej (1941–1944). *Studia Podlaskie* (XVII), 133–144 [in Polish].
12. Buchowski, K. (2006) Litwomani i polonizatory: mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku. Białystok [in Polish].
13. Buchowski, K. (2006). Stosunki polsko-litewskie na Wileńszczyźnie (1939–1940) w świetle historiografii obu krajów. In: Marek Kietliński, Wojciech Śleszyński (ed.), Wyzwolenia czy okupacje? Stosunek społeczności zamieszkujących pogranicze polsko-litewsko-białoruskie do zmieniających się w XX wieku systemów. 129–134. Białystok [in Polish].
14. Cybulski, H. (2016). Krwawy Wołyń'43: niepokonana polska twierdza. Warszawa [in Polish].
15. Czuchnowski, W., Radczenko, A. (2016). Litewska zbrodnia majowa „Łupaszki”. *Gazeta Wyborcza*, Maj 10, s.6 [in Polish].
16. Dębiński, J. (2004). Ludobójstwo w litewskich Ponarach. *Niedziela*, 34 [in Polish].
17. Dybicz, P., Wasilewski, K. (2016). Krew na rękach „Wyklętych”. *Przegląd*, 9, 12–16 [in Polish].
18. Dynarowski, D. (2008). Oddziały zbrojne polskiego podziemia na Kresach Wschodnich w okresie okupacji (1939–1944). Kraków [in Polish].
19. Górski, K. (1995). Divide et impera. Białystok [in Polish].
20. Gross, N. (2003). Ponary. *Lithuania*, 1, 76–84 [in Polish].
21. Hud', B. (2006). Zahybel' Arkadii: Etnosotsial'ni aspekty ukrains'ko-pol's'kykh konfliktiv 19 – pershoi polovyny 20 st. L'viv [in Ukrainian].
22. Iwshyna (ed.) (2003). Volyn' 1943/1944: nevidoma trahediia: Natsional'na hidnist' – tse pravda dla sebe i dla svoikh nashchadkiv. *Den'*, May 7, 4–5 [in Ukrainian].
23. Jakovleva, E.V. (2007). Pol'sha protiv SSSR. 1939–1945. Moskwa [in Russian].
24. Jampolski, V.P. (ed.) (2007). Organy gosudarstvennoj bezopasnosti SSSR v Velikoj Otechestvennoj vojne (vol.V). Moskwa [in Russian].
25. Janiszakówna-Szyksznian, D. (2016). Wilno – krew i łzy: Ponary. Szczecin [in Polish].
26. Janusiak, J. (2016). Ludobójstwo w Ponarach: obraz zbrodni w świetle relacji Kazimierza Sakowicza i Heleny Pasierbskich. Cz.1. *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie*, 23, 355–375 [in Polish].
27. Jundo-Kaliszewska, B. (2013). Etnolingwistyczna istota nacjonalizmu litewskiego i antypolonizm Litwinów na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia historica*, (91), 219–240 [in Polish].
28. Kacewicz, M. (n.d.). Dzicy Litwini i polscy imperialiści. Retrieved from <http://www.newsweek.pl/swiat/dzicy-litwini-i-polscy-imperialisci,76125,1,1.html> [in Polish].
29. Kalishchuk, O. (2013). Ukrains'ko-pol's'ke protystoiannia na Volyni ta v Halychyni u roky Druhoi svitovoi viiny: naukovyi i suspił'nyi dyskursy. L'viv [in Ukrainian].
30. Karbowski, A. (2007–2008). Konflikt polsko-litewski na Wileńszczyźnie w latach 1941–1944. *Glaukopis*, 9–10, 231–257 [in Polish].
31. Korniienko, O.M. (2015). Etnichni stereotypy v mizhetnichnii komunikatsii. *Svitohliad – Filozofia – Relihiia*, 9, 59–69 [in Ukrainian].

32. Korowajczyk, W. (2000). Ponary – wileńska Golgota. *Arcana*, 6 (36), 160–161 [in Polish].
33. Korowajczyk, W. (2013). Litewska okupacja Wileńszczyzny. *Nasza Polska*, November 20, 15 [in Polish].
34. Kostro, R. (2012). Wilno – konflikt i pojednanie. *Nowa Europa Wschodnia*, 3-4, 95–100 [in Polish].
35. Kozłowska, J. (2011). Spór o Wilno w litewskiej prasie konspiracyjnej w 1943 roku. *Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej*, 6, 3–13 [in Polish].
36. Kulińska, L. (2008). Przebieg eksterminacji ludności polskiej Kresów Wschodnich w latach czterdziestych XX wieku. In: Edmund Jusko (ed.), *Zagłada Polaków na kresach II Rzeczypospolitej: stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939–1945: Materiały pomocnicze na nauczania historii Polski XX wieku*. Tarnów [in Polish].
37. Kuroń, J. (2003) Trudna droga do pojednania: Rozmowa Dialog-u z Jackiem Kuroniem na temat stosunków polsko-ukraińskich. *Dialog. Deutsch-Polnisches Magazin / Magazyn Polsko-Niemiecki*, 64 [in Polish].
38. Laurinavičius, C. (2005). Druga wojna światowa a Europa Środkowa. *Nasz Czas*, 13 [in Polish].
39. Lewandowska, S. (2006). Wilno wobec wojny 1939–1945 r. – przedmiot i podmiot polityki. *Nasz Czas*, 10 [in Polish].
40. Linkevičius, L. (2017). Zwycięży zdrowy rozsądek. *Nowa Europa Wschodnia*, 3-4, 133–135 [in Polish].
41. „Litwa brała udział w rozbiórce Polski w 1939 r.”. Retrieved from <https://www.wprost.pl/325217/Litwa-brala-udzial-w-rozbiorkie-Polski-w-1939-r> [in Polish].
42. Łossowski, P. (1995). Litwini w oczach Polaków. *Dzieje Najnowsze*, 2, 105–114 [in Polish].
43. Lovell, J. (1962). *Dziewczęta płaczą nadaremnie*. Kraków [in Polish].
44. Mackiewicz, J. (1954). O pewnej, ostatniej próbie i o zastrzelonym Bujnickim. *Kultura*, 11 (85), 81–95 [in Polish].
45. Makarenko, E.M. (2011). Osoblyvosti upravlinnia etnichnymy konfliktamy v suchasnomu sviti. Derzhavne upravlinnia: teoria ta praktyka, 1. Retrieved from <http://academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Makarenko.pdf> [in Ukrainian].
46. Mędrzecki, W. (n.d.). Według sanacji Galicja i Wołyń miały być obszarem historycznego kompromisu. Retrieved from <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/982351,historia-wolyn-wywiad-widei.html> [in Polish].
47. Mierzwa, J. (2016). O „bandytach” raz jeszcze. *Nowa Europa Wschodnia*, 3-4, 151–153 [in Polish].
48. Miknys, R. (2005). Michał Römer o stosunkach litewsko-polskich w latach 1939–1945. *Biuletyn historii pogranicza*, 6, 29–37 [in Polish].
49. Motyka, G. (2016). Gdzie „Łupaszka”, gdzie „Bury”. *Nowa Europa Wschodnia*, 38–40. [in Polish].
50. Nalchadzhjan, A.A. (2015). *Etnopsychologia* (2th ed.). Sankt-Peterburg [in Russian].
51. Nikžentaitis, A. (2004). Litwa Wschodnia w kulturze pamięci i polityce pamięci Litwinów; problem stosunku historyka i twórcy pamięci. *Nasz Czas*, 18 [in Polish].
52. Pasierbska, H. (2005). Ponary i inne miejsca męczeństwa Polaków z Wileńszczyzny w latach 1941–1944. Łowicz [in Polish].
53. Peretiatkiewicz, A. (1995). Polska samoobrona w okolicach Łucka. Katowice [in Polish].
54. Pięciak, W. (2012). Tajna wojna. *Tygodnik Powszechny*, May 11, 14–15 [in Polish].
55. Rachuba, A., Kiaupianė, J., Kiaupa Z. (2008). *Historia Litwy*. Dwugłos polsko-litewski. Warszawa [in Polish].
56. Rokicki, P. (2015). Głinciszki i Dubinki: zbrodnie wojenne na Wileńszczyźnie w połowie 1944 roku i ich konsekwencje we współczesnych relacjach polsko-litewskich. Warszawa [in Polish].

57. Safronovas, V. (2009). O tendentsijakh politiki vospominanija v sovremennoj Litvie. *Ab Imperio*, 3, 424–458 [in Russian].
58. Sakowicz, K. (2002). Zbrodnie w Ponarach. *Głos*, 20, 16 [in Polish].
59. Snaider, T. (2012). Peretvorennia natsii. Pol'shcha, Ukraina, Litva, Bilorus' 1569–1999. Kyiv [in Ukrainian].
60. Siwicki, M. (1994). Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich (vol. 3). Warszawa [in Polish].
61. Skura, P. (2006). Z krwią na rękach: odpowiadamy „Naszemu Dziennikowi”. *Trybuna*, March 1, 3 [in Polish].
62. Smoleński, P. (2013). Wojna majora „Łupaszki”: historia wojenna. *Ale Historia*, 35, 12–13 [in Polish].
63. Sowa, A.L. (1998). Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947: zarys problematyki. Kraków [in Polish].
64. Stankeras, P. (2010). Policja litewska i sprawy polskie na ziemiach litewskich w latach 1939–1944. *Europa Orientalis : Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich*, 2, 219–249 [in Polish].
65. Stankeras, P. (2009). Litovskije politsejskije bataliony 1941–1945. Moskwa [in Russian].
66. Tomkiewicz, M. (2008). *Zbrodnia w Ponarach 1941–1944*. Warszawa [in Polish].
67. Traba, R. (2009). „Druhyi bik pamiaty”: Istorychni dosvidy ta yikh pamiatannia v Tsentral'no-Skhidnii Yevropi. *Ukraina moderna*, 4 (15), 3–62 [in Ukrainian].
68. Ventslova, T. Dla litovtsev Vilnius – to zhe samoje, chto dla evreejev Jerusolim. Retrieved from <https://inosmi.ru/baltic/20120424/191047495.html> [in Russian].
69. Viatrovych, V. (2011). Istorii z hryfom „sekretno”. L'viv [in Ukrainian].
70. Wasilewski, K. (2018). Zbrodnie bohaterów IPN. *Przegląd*, February 26 – March 4, 12–16 [in Polish].
71. Widacki J. (2011). Pol'skoje vysokomerije i litovskie fobii. *Novaja Polsha*, 9 [in Russian].
72. Widacki, J. (2004). Litwa nam, my Litwie. *Gazeta Wyborcza*, June 22, 10 [in Polish].
73. Wołkonowski, J. (1995). Litewska okupacja Wileńszczyzny (27 października 1939 – 15 czerwca 1940 roku) – Sauguma w walce z polskim państwem podziemnym: fragm. prace. *Mars*, 3, 51–74 [in Polish].
74. Wołkonowski, J. (2003). ZWZ–AK a problem mniejszości etnicznych na Wileńszczyźnie. In: *Opór wobec systemów totalitarnych na Wileńszczyźnie w okresie II wojny światowej*. Gdańsk [in Polish].
75. Wołkonowski, J. (2014). Stosunki polsko-litewskie w czasie II wojny światowej. In: J. Grzybowski i J. Kozłowska (ed.). *Między Rusią a Polską: Litwa: Od Wielkiego Księstwa Litewskiego do Republiki Litewskiej*. 175–211 [in Polish].
76. Wroński, P. (2016). Historia zamieniana w mit: czy „Łupaszka” to dziś wzór dla młodych. *Gazeta Wyborcza*, Aprile 27, 12 [in Polish].
77. Zashkil'niak, L. (2008). Ukrains'ko-pol's'ki stosunki XX st. u suspilnii svidomosti ukrainsiv i poliakiiv. *Visnyk L'viv's'koho universytetu, Serii sotsiologichna*, 2 [in Ukrainian].
78. Zashkil'niak, L. (2008). Ukraina i Polshcha w XX st.: vid konfliktiv do porozuminnia. *Ukraina: kul'turna spadshchyna, natsionalna svidomist', derzhavnist'*, 17 [in Ukrainian].
79. Zizas, R. (1995). Armijos krajovos viekla Lietuvoje 1942–1944 metais, Armija krajova Lietuvoje. Vilnius [in Lithuanian].
80. Zizas, R. (2004). Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945). *Karo archyvas*, 19, 179–343 [in Lithuanian].

OKSANA KALISHCHUK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Professor at Archeology, Ancient and Medieval History of Ukraine Department,
Lesia Ukrainka Eastern European National University
(Lutsk, Ukraine), kaliszczuk.oksana@gmail.com

UKRAINIAN-LITHUANIAN-POLISH EXPERIENCE OF THE «WAR IN WAR»: ATTEMPT OF COMPARATIVE ANALYSIS

The study offers basic comparative analysis of the Ukrainian-Polish and Lithuanian-Polish conflicts during the World War II. The emphasis is laid on the common and distinguishing causes of these confrontations, which provides the author with an opportunity to find out the matters that united and distinguished their course, as well as to reveal the specifics of the armed confrontation weakening between Ukrainians and Poles, Lithuanians and Poles. The study sheds light on the historical experience of relationships, psychological peculiarities of relations between peoples, and some aspects of inter-ethnic conflicts during the war years. The author argues that the relationships exacerbation between Ukrainians, Lithuanians and Poles had been caused by the similar processes. The study of the Ukrainian-Polish and Lithuanian-Polish conflicts began in the 19th century, the time of the emergence of the so-called “politically-virtual communities”-nations. The comparative method gave grounds to confirm theoretical considerations of the foreign and Ukrainian experts. Although considerable amount of research has been devoted to these issues the further research is needed to verify the consequences of the conflicts between Ukrainians and Poles, Lithuanians and Poles in the first half of the 20th century. The problem of overcoming the stereotypes of the public consciousness, which are deep-seated in the collective memory of peoples concerning the ambiguous Ukrainian-Polish, Lithuanian-Polish historical heritage is still far from its final solution. These stereotypes will be preserved till the memories of those tragic pages of the past in Ukrainian-Polish relations are kept alive. The key findings of this study may become a new argument in the “Volyn debates”.

Keywords: Lithuania, Poland, Ukraine, conflict, stereotypes, World War II, Volyn, Vilnius issue, comparative studies.